

PASHA I PASHALNA VEČERA KAO PRALIK EUHARISTIJE¹

Dr. Adalbert REBIC

PASHA I PASHALNA VEČERA U STAROME ZAVJETU

a) Zajedničko blagovanje u Semita

U Semita je zajedničko blagovanje imalo osobito, sakralno i simbolično značenje: ono je trebalo sve sustolnike povezati u tijesno i prisno zajedništvo, drugovanje i drugarstvo (hebr. *habûrah*^b). Upravo iz tog razloga bijaše zajedničko blagovanje veoma pogodna prilika za sklapanje Saveza (usp. Post 31,54; Izl 24,3; Tob 7,11-15). Takva su se sakralna blagovanja (odnosno sakralni ručkovi ili sakralne večere) zajednički prirеđivale u sakramentalnom okviru u obitelji. Ona imaju u Izraelu dugu povijest; vjerojatno potječu već iz predmojsijevskih vremena. U vrijeme Sudaca takve sakralne večere bile su svečano slavljene: članovi jedne obitelji ili jednog plemena sabirali bi se oko oltara i zaklali bi životinju. Od zaklane životinje jedan bi dio prinijeli na oltar i spalili bi ga na čast Jahvi a drugi bi dio kuhali i blagovali. Tako prikazane žrtve zvale bi se u Starom zavjetu *žrtve pričesnice* (hebr. *šelamim*). Izraelci su vjerovali da se na taj način posebno tijesno združuju sa svojim Bogom Jahvom i međusobno; ovaj su obred smatrali najizvrsnijim sredstvom da uđu u zajedništvo sa savezničkim Bogom Jahvom.²

Takve sakralne zajedničke večeri blagovali su Izraelci u okviru blagdana Pashe i blagdana beskvasnih kruhova (*massôt*).³

b) Pashalna večera

I obred pashalne večere postojale najvjerojatnije već u predmojsijevsko vrijeme, dakle već u vrijeme prije izlaska Izraelaca iz Egipta, i njegovo podrijetlo treba tražiti u životu polunomada (usp. Izl 5,1-3 i 10,8 sl).⁴

¹ Ovo je predavanje autor održao kao GASTVORLESUNG na Teološkom fakultetu Sveučilišta u Grazu (Austrija) dne 10. studeni 1974. Predavanje je s njemačkog na hrvatski preveo sam autor.

² Usp. T. BARROSSE, *Pascha und Paschamahil*, u *Concilium* 4,12 (1968 str.

³ Usp. H.-J. KRAUS, *Gottesdienst in Israel*, München 1962, str. 65, bilješka 63: tu je navedena izobilna literatura o Pasha-Massot-blagdanu.

⁴ Usp. H.-J. KRAUS, nav. dj., str. 63.

Oko toga što zapravo znači riječ *psh* ne mogu se egzegeti još uvijek složiti. Svakako ova je riječ veoma stara; ona se nalazi već u pred-deuteronomijskoj predaji u Izl 12,21 ss i 34,25 (jahvistička predaja). Ima više mogućnosti u tumačenju riječi *psh*: 1) Riječ označuje obred ili životinju koja se u tom obredu upotrebljava i pri tom ta riječ znači »skakutati« odnosno »plesati« (usp. 1 Kr 18,21; ovom je riječju nazvan svojevrsan kulturni ples). U Izl 12 ta se riječ tri puta upotrebljava (12, 13, 23, 27) za Jahvu, koji prolazeći zemljom da pobije Egipćane, »preskače« kuće odnosno vrata izraelskih kuća; to jest Jahve pošteđuje kuće Izraelaca i ne uništava ih.⁵ 2) Drugi pokušavaju korijen *psh* dovesti u vezu s akademskom riječju *pašahu* koja označuje »ublažiti« bogove.⁶ Drugi⁷ opet pokušavaju dokazati egipatsko podrijetlo te riječi. 4) Najbolje je tumačenje koje taj pojam u vezi s Izl 12,23 tumači kao »spasiteljski prolazak« Boga koji spašava ljude od zlih sila koje ljudima nanose štetu, bolesti i smrt.⁸ »Pasha« ili »Pesah« bio bi dakle obred kojim ljudi pokušavaju pobijediti te zle sile.

Kako je taj obred u starini izgledao možemo saznati iz Izl 12,21-23. Prema ovom tekstu pashalnu su večeru blagovali Izraelci u velikoj obitelji (šatorska družina). Svaka je obitelj trebala žrtvovati jednu životinju od sitnog stada (usp. Izl 12,21). Krvlju⁹ zaklane životinje trebalo je poškropiti vrata odnosno prvotno ulaze u šator (usp. Izl 12,22). To je trebalo ljude i životinje sačuvati i obraniti od štetnog djelovanja demonskih sila. Kad je zajednica to učinila, onda je brzo krenula na put (Izl 12,33). Takav obred je vjeran odraz životnih uvjeta kakvi su bili u polunomadama: polunomadi napuštaju u proljeće pustinjska područja i povlače se natrag u krajeve s obradivom zemljom.¹⁰ No povod za takvo putovanje moglo je biti i neko hodočašćenje.

Mojsijevska je religija prihvatila i asimilirala velik broj poganskih kulturnih praksi; tako je prihvatila i asimilirala pashalni obred te ga »historizirala« (dala mu povijesni kontekst). Ova »historizacija« bila je učinkovita veoma rano; jahvist je već pretpostavlja (usp. Izl 12,21-23,29-34, 27-39): Demonski je element bio isključen a u središte događaja stavljen je Jahve (usp. Izl 12,23). Poslije mojsijevske asimilacije pashalni je obred postao *spomen* (hebr. zikkarôn) spasenja koje je proizveo u prošlosti Jahve izbavivši Izraelce iz egipatskog sužanjstva. Jednom godišnje spominjao se Izrael svega što je Jahve učinio ocima u Egiptu; spominjao se kako ih je Jahve oslobodio iz ruku Egipćana (izlazak, egzodos), izabrao ih sebi za svoj narod, svoj sveti narod, s kojim je sklopio Savez. Ovog se svega Izrael spominjao na sam blagdan Pashe koju je slavio mjeseca Nisana (usp. Izl. 12,23).

c) Slavljenje pashe prema sz. predajama

Kad se Izrael naselio u Kanaanu, preuzeo je od kananskih plemena njihove blagdane i dao im novo značenje i novi smisao. Prvi je blagdan,

⁵ T. BARROSSE, nav. dj., str. 729.

⁶ H.-J. KRAUS, nav. dj., str. 61

⁷ Usp. B. COUOVER, *L'origine égyptienne du mot »Paque«*, u *Revue Biblique* 62(1955) str. 48s.

⁸ Usp. H.-J. KRAUS, nav. dj., str. 62.

⁹ Usp. T. BARROSSE, nav. dj., str. 729.

¹⁰ Usp. L. ROST, *Weidewechsel und altisrealitischer Festkalender*, u *Zeitschrift des deutschen Palästina Vereins* 66(1943) str. 205ss.

blagdan beskvasnih kruhova, koji su Kanaanci slavili u proljeće, spojio s *pashom*. Tako spojenom blagdanu *Pasha - Massôt* dao je novo značenje: Izrael se tog blagdana spominjao Jahvinih djela u Izlasku Izraela iz Egipta. Drugi blagdan koji su Kanaanci slavili ljeti, pretvorio je Izrael u blagdan *sedmica* ili u *pedesetdnevnicu* (grčki *pentekostes*). Ovog se blagdana Izrael spominjao kako je Jahve Izraelu predao Zakon na Sinaju. Treći kanaanski blagdan, blagdan berbe koji se slavio u Kananu veoma svečano u jesen, pretvorio je Izrael u *blagdan sjenica*. Na taj se blagdan spominjao putovanja svojih pređa kroz pustinju. Tako se Izrael kroz cijelu liturgijsku godinu spominjao velikih spasenjskih djela Jahvinih. No to ne bijaše samo običan spomen, samo obično sjećanje, nego i *aktualiziranje* (posadašnjavanje i ponazočivanje) svega što je Jahve nekada ocima učinio u Izlasku: oslobođenje iz ropstva i rođenje odnosno nastanak Izraela kao Božjeg naroda.¹¹ Glagol *zakar* je u hebrejskom jeziku pregnantan: ne znači samo puko sjećanje nego takvo sjećanje kojim ono čega se sjećamo odmah i aktualiziramo odnosno ponazočujemo i posadašnjujemo. U kasnijem starozavjetnom razvoju blagdana *Pashe* i *Massôta* sve više dolazi do izražaja oslobodjenje kao takvo: *Egzodos* biva sve više teološka a sve manje povijesna stvarnost te postaje paradigmom svakog oslobođenja; Egipat pak postaje paradigmom grijeha i zemlje grijeha i robovanja grijehu i zlim silama.

Deuteronomistička je predaja tom razvoju mnogo pridonijela. Ona je (usp. Pnz 16,1-8) blagdan *Pasha - Massôt*¹² spojila sa središnjim svetištem u Jeruzalemu i odredila da se *pasha* mora svetkovati samo u jeruzalemskom svetištu (Pnz 16,2). Za žrtvu bile su uzete veće životinje (16,5-7) a svečanost je bila protegnuta na više noći (16,3). Tako je izgledalo slavljenje *Pashe* nakon deuteronomijske obnove pobožnog kralja Jošije. Usprkos ovoj centralizaciji *pashalno* je slavlje ostalo i dalje obiteljsko slavlje: *pashalno* je slavlje bilo tako duboko u narodu ukorijenjeno i od tako velikog značenja za puk da je nadživilo sve opasnosti.¹³

Svećenička predaja izvješćuje o prvom slavljenju *Pashe* u Egiptu (Izl 12,1-13) i o drugom slavljenju *Pashe* na brdu Sinaju, kad je narod digao šatore i uputio se kroz pustinju prema obećanoj zemlji (Br 9,1-14).

I *kroničar* (pisac knjige Ljetopisa, Ezre i Nehemije) zna za više slavljenja *Pashe* (usp. 2 Ljet 30; 2 Ljet 35; Esdr 6) i ona su za nj prilika i okvir za vjersku obnovu koju sprovode veliki muževi židovskog naroda poslije oslobođenja iz babilonskog sužanjsstva.

SLAVLJENJE PASHE U MEĐUZAVJETNOJ I RABINSKOJ LITERATURI¹⁴

Međuzavjetna i rabinska književnost svjedoče nam kako se slavljenje *Pashe* u kasnostarozavjetno vrijeme veoma razvilo i obogatilo novim

¹¹ Usp. L. BOUYER, *La Bible et l'Evangile*, Paris 1958, str. 43.

¹² Sintezu onog što se može reći o blagdanu *Pashe* i *Massôta* vidi u H.-J. KRAUS, nav. dj., str. 63—65, 65—72. Jahvistički kalendar još nije povezivao ta dva blagdana (usp. Izl 34 18. 25), a deuteronomijski pisac i Ezekijel već ne znaju za razliku između tih dvaju blagdana.

¹³ Usp. T. BARROSSE, nav. članak, str. 730.

¹⁴ R. LE DEAUT, *La Nuit pascale*, Rim 1963; D. DAUBE, *The New Testament and Rabbinic Judaism*, London 1956; W. D. DAVIES, *Paul and Rabbinic Judaism* London 1958; L. GINZBERG, *The Legends of the Jews*, 7 svezaka, Philadelphia 1909s; E. D. GOLDSCHMIDT, *The Passover Haggadah. Its Sources and History* (pisano hebrejski), Jeruzalem 1960; B. LOHSE, *Das Passajest der Quartadecimaner*, Gütersloh 1953; G. FOOT MOORE, *Judaism*, 3 sveska, Cambridge 1927; G. VERMES, *Scripture and Tradition in Judaism*, Leiden 1961; L. MORRIS, *The Passover in Rabbinic Literature*, u *Australian Biblical Review* 4(1954—55) str. 59—76.

značenjima: u noći pashalne večere spominjao se Izrael stvaranja svijeta, obrezivanja Abrahamova, žrtvovanja Izakova, ulaska Izraelova u Egipat, oslobođenja Josipova iz zatvora i sveg ostalog o čemu smo već gore govorili.

Karakter pashalne večere kao spomenslavlja postaje sve izrazitiji i sve pregnantniji: slavljenje Pashe biva sada još jače nego u prošlosti naglašeno kao aktualizacija — kao ponazočenje i posadašnjenje — Izlaska i drugih spasenjskih djela Jahvinih. Tako je taj blagdan postao naravno blagdan oslobođenja: oslobođenja iz egipatskog sužanjstva, oslobođenja iz babilonskog sužanjstva (usp. Jr 23,7-8; 16,14-15; 31,2.8.9.21) i konačno oslobođenja iz ropstva grijeha. Svaki član zajednice osjećao se u slavljenju Pashe spašenim, oslobođenim. Izraelac je Bogu Jahvi zahvaljivao za ovo spasenje: zahvala Bogu za spas postade u kasnije vrijeme središnjim dijelom pashalnog slavlja. Tako postade pashalno slavljenje *veličanstvenom zahvalnicom* (hebr. *berakha^h*, grčki *euharistia*)¹⁵ Bogu za stvaranje svijeta, izabranje Abrahamovo, izabranje i oslobođenje Izraelovo i za oslobođenje svakog pojedinog Izraelca iz ruku njegovih neprijatelja. Pashalno slavlje postade, s pashalnom večerom u središtu, kao *actus memorialis* neke vrste *sakramentom Starog zavjeta*¹⁶

U kasnožidovsko vrijeme pashalno slavlje ne bijaše samo spomen i posadašnjivanje—ponazočivanje spasenja nego je ono dobilo izrazito *mesijansko* i *eshatološko* značenje: u pashalnoj noći očekivao je pobožni Izraelac novi, eshatološki Izlazak iz ropstva svake moći, a osobito moći grijeha (usp. već Jer 16,14-15; 31,8.9.21); iščekivao je dolazak Mesije, ponovni pojavak Mojsija i Ilije kao preteče Mesijine, uskrsnuće patrijarha i svršetak svijeta. Pashalno je slavlje dakle u kasnom Starom zavjetu — a osobito u vrijeme Isusa Krista i pracrkve — bilo protkano veoma bogatim i opširnim teološkim značenjem.

Slavljenje Pashe i Stari Savez na Sinaju

S temom Izlaska u pashalnom slavlju tijesno je bila povezana i tema *sklapanja Saveza na Sinaju*.¹⁷ Jahve je Izraela iz egipatskog sužanjstva oslobodio zato, da Izrael postane njegov narod a on njegov Bog (usp. Izl 6,6-7 i Lev 22,33). Egipat je bio shvaćen kao zemlja robovanja (Izl 20,2; Pnz 5,6; 7,8), zemlja grijeha, duhovnog robovanja (Izl 16,26; 20,8; 23,8) i dapače idolatrije (Jš 24,14). Jahve je Izraela oslobodio iz takvog Egipta, da od njega učini svoju *svetu svojinu* (hebr. *segulla^h*: usp. Izl 19,5; Pnz 7,6), *sveti narod, kraljevstvo svećenika* (*'am qadoš, mamleket*

¹⁵ Po ovome će i kršćansko slavljenje Večere Gospodnje dobiti stručni naziv EUCHARISTIA, i to tek u poslijebiblijskoj literaturi (IGNACIJE, Ef 13,1; Filad 4; Smirni 7, 1; JUSTIN, Apologia I, 65. 67). Grčka riječ *«eucharistia»* sama po sebi znači zahvaljivanje, zahvalnost i može značiti međuljudske odnose (Mudr 18, 2; 2 Mak 2,27 12,31; Dj 24,3 i Rim 16,4) a i odnose prema Bogu: zahvaljivati se Bocu za dobra djela — u tom smislu euharistia postaje molitva (2 Mak 1,11; 1 Sol 3,9; 1 Kor 1,14; Kol 1,12; 2 Kor 1,11 i drugdje). U biblijskim tekstovima Novoga zavjeta riječ EUCHARISTIA još nema funkciju stručnog termina za euharistijsko slavljenje osim možda u 1 Kor 14,16 gdje ta riječ znači euharistijsku molitvu. Usp. J. A. JUNGSMANN, *Eucharistia*, u *Lexikon für Theologie und Kirche*, III, Freiburg 1959, st. 1141; H. CONZELMANN, *eucharistia, eucharistia*, u *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, sv. IX, str. 297—403; P. BENOIT, *Eucharistia*, u Leon-Dufour, *Rječnik Biblijske teologije*, Zagreb 1969, str. 242—243.

¹⁶ Usp. H. H. ROWLEY, *The Faith of Israel*, London 1956, str. 40—41.

¹⁷ W. EICHRÖDT, *Theologie des Alten Testaments*, veoma inzistira na Savezu kao misli vodilji cijelog Starog zavjeta, dok TH. C. VRIEZEN (*Die Erwählung Israels nach dem Alten Testament*, Zürich 1953, str. 5—17s) više inzistira na izabranju Izraela. O izabranju vidi izvrstan napis od H. H. ROWLEY, *The Biblical Doctrine of the Election*, London 1950.

kohanim: usp. Izl 19,3-7; Pnz 7,6; Ps 113,1-2 usp. također 1 Pt 2,9) i da s njime kao takvim onda sklopi *Savez*. Izrael je pako ovom *Savezu* kroz povijest bio sve više nevjeran. Zato Jahve preko proroka obećaje da će u dalekoj budućnosti sklopiti Novi *Savez*. To je bilo proroštvo proroka Jeremije (31,31-34) koje je imalo veoma veliki utjecaj na kasnije proročke tekstove (usp. Jr 32,38-40; Ez 16,20; 34,25; 37,26; Iz 42,6; 49,8; 55,3; 59,21; 61,8; Mal 3,1; usp. i CD VI,19 i Hebr 8,14).¹⁸ Ovaj Novi *Savez* neće biti samo neko puko obnavljanje onog sinajskog *Saveza*, nego će taj Novi *Savez* uspostaviti sasvim nove odnose između Boga i ljudi. Taj Novi *Savez* bit će nutarnji (Jr 31,33-34) i duhovan. Taj će Novi *Savez* sklopiti Mesija kao *Moses redivivus* u posljednjim vremenima s cijelim čovječanstvom. Upravo u okviru takvog shvaćanja i takvog iščekivanja sklapanja Novog *Saveza* Luka prikazuje u 22,20 i Pavao u 1 Kor 11,25 Isusa kao novog Mojsija koji taj najavljeni i obećani Novi *Savez* — *kaine diatheke* — sklapa s novim Izraelom upravo na pashalnoj večeri.

Slavljenje P Ashe — stvaranje svijetova

U pashalnom slavlju slavili su Izraelci godišnji spomendan stvaranja svijeta,¹⁹ koji je po povratku iz babilonskog sužanjstva bio spojen s Izlaskom: kao što je naime prema starijim sz. knjigama Izlazak značio stvaranje Izraela kao naroda Božjeg, tako prema kasnijim sz. knjigama, a osobito međuzavjetnim i rabinskim knjigama, znači Izlazak neke vrsti *novog stvaranja* uopće (*creatio nova*).²⁰ Izrael je u svojoj povijesti spoznao Jahvu najprije kao *Spasitelja* i *Osloboditelja* a tek onda nakon razmišljanja o Jahvi *Spasitelju* spoznao je Jahvu i kao *Stvoritelja* svega svijeta. Ovo je ključ za razumijevanje tajne svijeta i tajne sveukupne povijesti. Dugo poslije u povijesti, kad je Izrael razmišljao nad činjenicom da je Jahve suvereni i moćni gospodar nad cijelim čovječanstvom i nad cijelom poviješću, došao je do zaključka da je taj isti Jahve stvorio i cijeli svijet — sve što vidimo i ono što ne vidimo a postoji (Iz 40,12-31; 41,8-10; 42,5-9; 43,10-13; 45,5-8; usp. i Otk 21,6; 21,3).

Stvaranje svijeta i čovjeka je prva etapa u povijesti spasenjskih djela Jahvinih, koja počinju s izabranjem prvog čovjeka, nastavljaju se u izabranju Abrahama, u izabranju Izraela, a svršit će se u sveopćem spasenju na kraju povijesti, u eshatonu (Iz 45,20-23; 51,4-5). Stvaranje ima dakle u Bibliji soteriološko i eshatološko obilježje. Uslijed toga su kasniji sz. proroci eshatološko spasenje — spasenje u posljednim vremenima — protumačili kao *ново stvaranje* (usp. Iz 65,17; 66,22-23) i kao *novi Izlazak*, *egzodos*:²¹ tako oni *eshaton* izjednačuju s *protonom*, *ново*

¹⁸ Usp. R. LE, DÉAUT, *La Nuit pascale*, str. 123.

¹⁹ Isto, str. 88s.

²⁰ U predegziljskim spisima stvaranju svijeta malo je pažnje posvećeno, osim Post 2,4 ss. veoma malo predegziljskih tekstova koji opisuju stvaranje svijeta (Iz 29,16; Jr 18,1-6; 5,22-24; 27,5; 31,35; 38,16; Ps 2,8). Spis Post 1,1-2,4a nastao je poslije babilonskog sužanjstva i djelo je pisca svćeničke predaje. Ovaj je napis nastao kao plod dugovijekog razmišljanja i istraživanja starijih tekstova; plod je dakle duhovne zrelosti Izraela i služi u sadašnjem obliku Biblije kao uvod u cijelu Bibliju Staroga zavjeta. Usp. G. LINDESKOG, *The Theology of Creation in the Old Testament, u The Root of the Vine, Essays on the biblical Theology by A. Fridrichsen*, London 1953, s. 11; G. LAMBERT, *La création dans la Bible, u Nouvelle Revue Théologique* 75(1953) str. 252-282; F. BOURASSA, *Thèmes bibliques du baptême, u Sciences Ecclesiastiques* 10(1958) 353s

²¹ Usp. E. JACOB, *Théologie de l'Ancien Testament*, str. 111; W. EICHRD, *Theologie des Alten Testaments*, sv. I, str. 320-341.

stvaranje promatraju u svijetlu prvog stvaranja — novo će stvaranje izgledati onako kao što je izgledalo prvo stvaranje — i oni odnosi koji su na početku bili između Boga i ljudi bit će opet na kraju povijesti svijeta, u novom stvaranju (usp. Iz 40,28; 42,5; 65,17). Novi Izlazak, egzodos, ostvarit će se u obraćenju svih ljudi, uključivši i Izraelce. Već su stari sz. proroci kao na primjer Hošea prikazivali obraćenje Izraela kao novi egzodos i kao novi povratak u pustinju — mjesto nužnog čišćenja od grijeha prije ulaska u obećanu zemlju (Hcš 2,17). U međuzavjetnoj i rabinskoj književnosti ova se misao upravo u okviru slavljenja Pashe dalje razvija, obogaćuje i produbljuje: Egipat postaje simbol za grijeh, kojeg se čovjek mora osloboditi — iz kojeg mora izići — da bi mogao postati prijateljem Božjim i ući u njegovo zajedništvo.

Prema svjedočanstvu Novog zavjeta ovo je iščekivanje barem djelomično — to jest u početnoj fazi — ispunjeno u Isusu Kristu. U osobi Isusa Nazarećanina došao je istinski Mesija; s njime je čovječanstvo već na svršetku vremena. Novo stvaranje i novi egzodos (zato Luka Isusovu smrt označuje kao *egzodos* odnosno *eisodos* — izlazak iz ovog i ulazak u onaj svijet) ostvaruju se u Isusovoj Pashi — u njegovoj smrti na križu i u njegovu uskrsnuću-proslavljenju. S Isusom se opet pojavljuju oni odnosi između Boga i ljudi te ljudi samih međusobno koji su nekoć bili na početku povijesti čovječanstva. Upravo je zato za sv. Pavla Isus novi Adam, Novi Čovjek (usp. Rim 5 i 7; 1 Kor 15,20-24), koji popravljajući grijeh prvog Čovjeka, pobjeđuje smrt (1 Kor 15,26; usp. Post 3,19), a od kršćanina čini »novo stvorenje«, »creatura nova« (Gal 6,15; 2 Kor 5,17), »novog čovjeka« koji u Kristu biva nanovo stvoren (Ef 2,15).²²

Slavljenje Pashe — i žrtvovanje Izaka

U slavljenju Pashe bili su kasnije osobito u međuzavjetno vrijeme uvučeni Abraham i Izak, osobito žrtvovanje nevinog Izaka (*Aqeda*).²³ Židovi su počeli vjerovati da je Izakovo žrtvovanje bilo upravo u pashalnoj noći. Tako postade žrtvovanje Izaka najdražom temom u razmatranju pashalne noći. U tom razmatranju ta se tema sve više obogaćivala novijim sadržajem i značenjem; ta se tema sve više teologizirala. Ta teologija je onda imala veoma veliki utjecaj na Novi zavjet. U Izakovoj spremnosti na žrtvu gledali su Židovi čin otkupljenja: Izak je ovom svojom spremnošću stekao oprostjenje grijeha za sve svoje potomke.²⁴ Kasnožidovska predaja povezala je *Aqedu* — žrtvovanje Izaka — s izaijanskim Slugom Patnikom (Iz 53). Izak je bio kao i Sluga Patnik odveden u mučeničku smrt isto onako kao što ide u tu žrtvu pashalno janje (usp. Iz 53,7.10). No *Aqeda* — žrtvovanje Izaka — daleko je više nego li žrtva pashalnog janjeta: u Izakovoj spremnosti da bude žrtvovan sagledali su Židovi narav prave, istinske, duhovne žrtve.²⁵ U tom smislu

²² Usp. R. LE DÉAUT, nav. dj., str. 253s.

²³ Nav. dj., str. 131s

²⁴ Nav. dj., str. 199; G. VERMES, *Scripture and Tradition in Judaism*, str. 202—203.

²⁵ Već su proroci 8. stoljeća prije Krista tražili od Izraelaca istinske i prave žrtve i kritizirali su žrtve životinja i hrane (usp. Am 5,21ss; Hoš 5,6; Iz 1,11s). Prorok Malahija je u vrijeme poslije babilonskog sužanjstva isto tako kritizirao okaljane žrtve na oltaru i prorokovao je pravu, duhovnu žrtvu koja će se Gospodinu na cijelom svijetu prinisiti (usp. Mal 1,10—11). U kasnožidovstvu je duhovnost žrtava bila još više razvijena i produbljena. Zato su tada uzimali žrtvovanje Izaka kao predmet razmatranja upravo u pashalnoj noći, kad su žrtvovali Jahvi pashalno janje.

ta je žrtva Izakova tip, pralik Isusove žrtve na križu. Isusova je smrt na križu ostvarenje onog što je Židovima značila žrtva pashalnog janjeta i žrtva Izakova. Ovakova je teologija o Isusovoj smrti osobito nazočna u Ivanovom evanđelju: Isus — istinsko pashalno janje — umro je na križu upravo u onom času, kada su Židovi u Hramu klali janjad za pashalnu žrtvu (usp. Iv 19,36). Poput Abrahama Bog je bio spreman žrtvovati svog jedinorođenog Sina kojega je veoma ljubio (agapetos: usp. Mk 1,11 i par.): »Uistinu, Bog je tako ljubio svijet te je dao svoga Sina jedinorođenca da nijedan koji u njega vjeruje ne propadne, nego da ima život vječni!« (Iv 3,16). Poput Izaka Isus je išao svijesno i dobrovoljno u smrt: on je umro za nas da nas oslobodi od grijeha (Gal 1,4; usp. 2,20; Ef 5,2,25; Rim 4,25; Tit 2,14; 1 Tim 2,6).

Slavljenje Pashe — i Mesija

Slavljenje Pashe je imalo izrazito mesijsko i eshatološko značenje: u pashalnoj noći iščekivali su Židovi Mesiju, koji bi ih oslobodio iz ruku njihovih neprijatelja, i molili Jahvu da im ga pošalje što je skorije moguće.²⁶ U toj noći upravljali su Židovi oči u budućnost i vjerovali da će ih Mesija, kad dođe i kad uspostavi svoje mesijansko kraljevstvo, uvesti u svoje kraljevstvo da bi s njime i u njemu mogli vječno blagovati mesijansko-eschatološku gozbu.

Iščekivanje Mesije je jedan od najstarijih elemenata²⁷ pashalnog slavlja u židovskoj predaji.²⁸ Dolazak Mesije i mesijansko oslobođenje Židova dogodit će se prema jednoj varijanti prijevoda LXX (Jr 38,8 upravo u jednoj od pashalnih noći. Uslijed toga su Židovi upravo za vrijeme Pashe bili veoma mesijanski raspoloženi i za Mesiju osjetljivi, tako da su rimske vlasti običavale za blagdan Pashe svake godine podvostručiti svoju vojnu nazočnost u Jeruzalemu.²⁹ Židovi su se dapače nadali da će Mesija doći *točno u ponoć*³⁰ Pashalnog blagdana. Ovo nadanje korijeni se inače u mudroslovnom razmišljanju nad egzodosom, nad Izlaskom (usp. Mudr 10-19; 19,11-16; 18,14-16; 18,6; 12,29;): kao što je nekoć Jahve točno u ponoć poubijao prvorođence Egipćana isto će tako točno u ponoć poslati svog Mesiju koji će poubijati sve židovske neprijatelje i Židove osloboditi od svih njihovih neprijatelja i u Jeruzalemu postaviti prijestolje svog mesijanskog kraljevstva.³¹

S dolaskom Mesije trebali su se prema židovskom vjerovanju i iščekivanju pojaviti *Mojsije i Ilija*.³² Ovo vjerovanje temelji se očito na pro-

²⁶ Usp. J. JEREMIAS, *Die Abendmahlsworte Jesu*, 3. izd., Göttingen 1960, str. 161, bilješka 5 i str. 29—31; O samoj naravi tih gozbi vidi J. JEREMIAS, *Jerusalem zur Zeit Jesu*, *Kulturgeschichtliche Untersuchung zur neutestamentlichen Zeitgeschichte*, Leipzig 1923—1937, str. 330s. S obzirom na same sakralne gozbe, HABURÖT, u Qumranu vidi ANNE JAURET, *La Notion d'Alliance dans le judaïsme aux abords de l'ère chrétienne*, Paris 1963, str. 198—209.

²⁷ I Samaritanci su iščekivali svojeg Mesiju — TAHEB — o blagdanu Pashe. Ovaj je podatak za nas veoma važan, budući da je samarijanska predaja mnogo starija od kasnožidovske. Usp. A. MERX, *Der Messias oder Tacheb der Samaritaner*, navedeno u R. LE DEAUT, nav. dj., s. 283, bilješka 58.

²⁸ To je pokazao A. STROBEL svojim člancima: *Novum Testamentum* 2(1958) 199—227; *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft* 49(1958) 177—196; *New Testament Studies* 4(1958) 210—215.

²⁹ Usp. JOSIP FLAVIJE, *Antiquitates Judaicae*, XX, 5, s. 27.

³⁰ JOSIP FLAVIJE, *Antiquitates judaicae*, XVIII, 2, 2, paragr. 29 piše kako su Židovi točno u ponoći otvarali vrata Hrama da bi Mesija nesmetano mogao ući, a jednom su tu priliku iskoristili Samaritanci pa su Židovima u hramsko dvorište pobacali ljudske kosti i tako profanirali hramsko područje. Ovakvim predodžbama o dolasku mesije ponoći mnogo su doprinijeli farijezi. Usp. još Lk 17; Iv 6.4.15; Mt 26.5ss.

³¹ R. LE DEAUT, nav. dj., str. 287.

³² R. LE DEAUT, nav. dj., str. 298ss.

roštvu proroka Malahije (3,23-24; usp. 3,1) koje je kasnije bilo premišljavano, razvijano i reinterpretirano (usp. Sir 48,10-11). U vrijeme Isusovo narod je iščekivao dolazak Ilije proroka (usp. Mk 6,15; 8,28; Lk 1,17; 9,8.19; Mt 11,14; 16,14; 17,10-11; Iv 1,21; 1,25) koji bi trebao pripremiti put Mesiji, »obratiti srce otaca k sinovima, a srce sinova k ocima« (Mal 3,24) i »da obnovi plemena Jakovljeva« (Sir 48,10). Isus je svojim učenicima protumačio da je prorok Ilija već došao u osobi Ivana Krstitelja (usp. Mt 11,7-14; 17,1-13; Mk 9,2-13). Osim Ilije iščekivao je narod i dolazak *Mojsija*, i to novog Mojsija — Moses redivivus — (usp. Pnz 18,15.18; Iv 1,21; 6,14; 7,40 Dj 3,22; 7,37) i proroka Jeremije (usp. Mt 16,14).³³ Prema rabinskoj književnosti Mojsije će doći zajedno s Mesijom. Zato su rabini ulogu Mesije opisivali po uzoru na ulogu Mojsijevu: Mesija treba zapravo prema tim rabinskim opisima biti *Moses redivivus*, oživljeni Mojsije (usp. Matejeve opise Isusova djetinjstva: Mt 1-2). Tek jedan kasniji rabinski spis (Dtn Rabba 10,1) govori o tome kako će se Mojsije pojaviti zajedno s Ilijom prorokom koji onda trebaju Mesiji pripremiti put na zemlji.³⁴ Upravo u kontekstu ovog rabinskog tumačenja treba razumijeti sinoptički opis Isusova Preobraženja na Gori (Lk 9,29 dapače predpostavlja da se to Preobraženje dogodilo upravo u noći, u pashalnoj noći?).

*Obred židovske pashalne večere*³⁵

U Izl 12,1-13.24-28 propisano je Židovima kako trebaju slaviti Pashu. U prvom odlomku (iz jahvističke predaje) bilo je propisano, da svaka obitelj mora pribaviti jedno živinče — bez mane, od jedne godine i muško. Ako je obitelj premalena, mora se priključiti drugoj obitelji. Četrnaestog dana mjeseca Nisana treba izraelska zajednica zaklati živinče — i to kad se suton spusti — uzeti njegove krvi i poškropiti oba dovratnika i nadvratnik kuće u kojoj se bude blagovalo. Meso, pečeno na vatru, treba pojesti iste noći s beskvasnim kruhom i gorkim zeljem. U drugom odlomku (iz deuteronomističke predaje) opisana je Pashalna večera kao spomenčin (*zikkarôn*) koji treba svake godine obavljati.

Na temelju tih biblijskih propisa bili su kasnije oblikovani slavljenje pashe i obred pashalne večere. U vrijeme Isusovo Židovi su na slijedeći način blagovali pashalnu večeru.³⁶ Prije nego se suton spustio kućedomaćini su klali janjad u predvorju Hrama. Krv su izlili na oltar a iznutrice su spalili kao »žrtvu pričesnicu«. Pashalnu su večeru blagovali u obitelji odmah po nastupu mraka. Najprije su donijeli prvi pehar vina na stol i kućedomaćin je zahvaljivao (hebr. *barakh*, grč. *euharistein*) Bogu za ovaj blagdan i za ovaj pehar vina. Potom (2) su donijeli na stol predjelo i malo založili. Poslije toga su prvi put prali ruke. Dok su prali ruke (3) posluga je na stol donosila jelo: pashalno janje (u Jeruzalemu), beskvasni kruh, gorko zelje i drugi pehar vina. Ovime je bila probuđena znatiželja u djece koja su sve to pažljivo promatrajući počela zapitkivati: »Zašto je ova noć različitija od svih drugih noći?« To

³³ Prema nekim starozavjetnim apokrifima židovski je narod u to vrijeme iščekivao i dolazak Henoha. Vidi Henoh etiopski 90,31: IV Esdr 6,26

³⁴ R. LE DEAUT, nav. dj., str. 299

³⁵ TH. BARROSSE, *Pascha und Paschamahil*, u *Concilium* 4,12(1968) 731—732.

³⁶ To saznajemo iz mišnaističke literature (osobito iz dijela Mišne PESACHIM.

je pitanje bilo povod da je kućedomaćin održao (4) tzv. pashalnu haggadu — neke vrsti homiliju — u kojoj je djeci i svima tumačio što znače pashalno janje, beskvasni kruh i gorko zelje. Ovo razlaganje započeo je kućedomaćin sa židovskim vjerovanjem, Credo, koje je glasilo ovako: »Moj je otac bio aramejski litalac koji je s malo čeljadi sišao u Egipat da se skloni. Ali je ondje postao velikim, brojnim i moćnim narodom. Egipćani su s nama postupali loše; tlačili su nas i nametnuli nam teško ropstvo. Vapili smo Jahvi, Bogu otaca svojih. Jahve je čuo vapaj naš; vidje jad naš, našu nevolju i našu muku. Iz Egipta nas izvede Jahve moćnom rukom i ispruženom mišicom, velikom stahotom, znakovima i čudesima. I dovede nas na ovo mjesto i dade nam ovu zemlju, zemlju kojom teče med i mlijeko. I sad, evo, donosim prvine plodova sa tla što si mi ga ti, Jahve, dao...« (Pnz 25,5-10; usp. još Pnz 6,20ss i Jš 24,1ss). Ovaj je biblijski tekst — židovski starozavjetni Credo — bio polazište za haggadu, za propovijed koju je tom zgodom svima održao kućedomaćin koji je bio tom zgodom u ulozi svećenika. Kad je kućedomaćin svršio haggadu, svi su zajedno recitirali prvi dio *Halela* — to jest Ps 113 — a kućedomaćin sam molio molitve nad kruhom. Za to su vrijeme prisutni mislili na buduće spasenje koje će im Jahve milostivo udijeliti. Na molitve kućedomaćina svi bi odgovarali s *Amen* — tako neka bude!. Poslije toga pili su svi iz drugog pehara vino. Poslije toga (5) kućedomaćin je lomio kruh, dijelio ga svim ukućanima i svi su ga blagovali; to je bio središnji dio same večere: blagovanje. Poslije blagovanja počistili bi stol i po drugi put (6) bi prali ruke. Poslije toga donijeli su *treći* pehar vina — tzv. pehar blagoslova (hebr. *berakhah* a grč. *euharistia*) — na stol (7). Nad ovim peharom blagoslova — čaša blagoslovna — molio je kućedomaćin molitvu zahvalnicu (*berakhah*, *euharistia*) na koju su svi odgovarali s *amen* — tako neka bude. Potom su svi pili iz pehara blagoslovnog tako da su pehar davali iz ruke u ruku; pehar je kružio oko stola. Još je bio na stol donesen i *četvrti* pehar vina i nad njim su recitirali ostale Halel-psalme (Ps 114-118).³⁷

Tako je izgledala židovska pashalna večera i tako ona izgleda još i danas — ne uzimajući u obzir neznatne razlike koje su s vremenom ušle u sam obred — u pashalnom slavlju pobožnih i pravovjernih Židova. Za Židove je pashalna večera bila sakralna, sveta gozba na kojoj su oni slavili otkupiteljski zahvat Jahvin u njihovu povijest. Taj Jahvin otkupiteljski zahvat primjenjivali su i na sebe (aktualizacija) i nadali su se da će im Jahve jednom — u eshatonu — u pashalnoj noći milostivo udijeliti konačno spasenje. Pashalna je večera vrhunac židovske liturgije i vrhunac zajedništva između Boga i čovjeka, Boga i Izraela.

Pashalnu su večeru Židovi svečano slavili samo jednom godišnje i to na 14. Nisana.

A po uzoru na pashalnu večeru Židovi su priređivali i češće kroz godinu, kroz mjesec, pa i kroz tjedan (pobožniji Židovi) svete gozbe koje su zvali *habûrah*³⁸ (množina: *haburôth*).³⁸ Takve su židovske svete gozbe — *haburôth* — izvršile velik utjecaj na život prve Crkve u Palestini i izvan Palestine gdje je bilo mnogo Židova. Cilj svetih gozbi, *haburôth*, bio je uspostaviti zajedništvo među Židovima, prijateljstvo, bratstvo,

³⁷ Usp. J. DE BACIOCCHI, *L'Eucharistie, Le Mystère chrétien*, sv. 3, Tournai 1964, str. 8.

³⁸ Riječ *HABURAH* (pluralni oblik *HABURÔTH*) dolazi od korijena *HABER* što znači *DRUG*, *PRIJATELJ*.

communio i jedinstvo. Takve svete gozbe bile su ujedno pokaz, dokaz, garancija i jamstvo jedinstva, prijateljstva, drugarstva i bratstva među svima koji su svetim gozbama pribivali.

EUHARISTIJSKO SLAVLJE — OSTVARENJE I DOVRŠENJE PASHALNE VEČERE

Svi su ovi spasenjsko — povijesni elementi židovske pashalne gozbe bili u Isusovu srcu kad je naumio zajedno sa svojim učenicima blagovati svoju posljednju pashalnu večeru. Prema sinoptičkim podacima namjeravao je Isus upravo za vrijeme jedne ovakve — i to svoje posljednje — pashalne večere ustanoviti novu, kršćansku pashalnu večeru; novo, kršćansko pashalno slavlje. Čini se kao da je kroz cijeli Stari zavjet slavljenje pashe bilo tako oblikovano i teološki tako obogaćeno da ono bude izvrstan okvir i izvrsna prilika za ustanovu euharistijske gozbe. Židovska je pashalna večera sa čitavim pashalnim slavljem bila znak, predznak, navještaj novozavjetne pashalne gozbe. Na posljednjoj Isusovoj večeri — zapravo u smrti Isusovoj na križu i u njegovu uskrsnuću od mrtvih — ispunjeno je i ostvareno ono što je židovska pashalna večera naznačivala: u smrti je Isusovoj ostvaren novi Egzodos — Izlazak — (usp. Lukin naziv za smrt Isusovu: *eisodos*), novo i eshatološko oslobođenje, oslobođenje iz ropstva grijeha. Ljudi su sada s Bogom izmireni; pregrada je između grešnog čovjeka i svetog Boga sada u smrti Kristovoj srušena (usp. Ef 2,24-25). U osobi Isusa Krista, koji je za ljude umro na drvetu križa, došlo je na ovaj svijet Kraljevstvo Božje — kraljevstvo mira, pravde i ljubavi. Svojom smrću na križu Isus je — Moses redivivus — oslobodio ljude grijeha i uveo ih u zajedništvo s Bogom (*egzodos* iz svijeta grijeha i *eisodos* u svijet Božje ljubavi). Novozavjetna pashalna večera postaje *spomen-činom*³⁹ (*zikkaron, anamnese*) ovog veličanstvenog spasenjskog djela Božjeg: »Ovo činite meni na spomen!« (Lk 22,19 i 1 Kor 11,24), rekao je Isus na posljednjoj svojoj večeri.

Kad se kršćani sastaju⁴⁰ da lome euharistijski kruh i da piju euharistijsko vino, spominju se svog vlastitog otkupljenja koje je Isus ostvario svojom smrću i svojim uskrsnućem od mrtvih. No euharistijsko slavlje nije samo spomen nego je ono, kao što je to bilo u Starome zavjetu pashalno slavlje, *ponazočivanje* i *posadašnjivanje* onog spasenjskog djela Božjeg — novog egzodosa — kojeg su kršćani postali dionici u smrti i u uskrsnuću Isusovu. Euharistijsko slavlje je novozavjetni sakrament po kojemu je sav Krist među nama nazočan: on kao osoba sa cjelokupnim svojim životom, svojom smrću i svojim uskrsnućem. Dok kršćani slave euharistiju u ovom zemaljskom vijeku, očekuju drugi dolazak Isusa Krista, proslavljenog otkupitelja. Njihove su oči usmjerene prema budućnosti, prema svršetku povijesti čovječanstva, prema eshatonu. Zato novozavjetna euharistija ima eshatološko i mesijansko označje kao što ga imaše u Starome zavjetu pashalna večera: »Doista, kad jedete ovaj kruh i pijete čašu, smrt Gospodnju navješćujete, dok on ne do-

³⁹ Usp. J. KOLANOVIĆ, *Euharistija kao memorijal, spomenčin*, u *Bogoslovska Srputra* XXXVIII(1968) 302—321.

⁴⁰ TOMISLAV SAGI-BUNIĆ, *Na sastanak s Kristom*, u *Glas Koncila* V(1966), 18(86) str. 3—4.

đel.« (1 Kor 11,26). U euharistiji dakle mi kršćani spominjemo se smrti i uskrsnuća Isusa Krista, ponazočujemo učinke ove spasiteljske smrti-uskrsnuća, otkupljenje, te očekujemo da Isus Mesija ponovo dođe i stvori novo nebo i novu zemlju kličući mu: »Maran ata«, »Gospodine, dođi!« (usp. Otk 22,20); »Ja dolazim uskoro!« (Otk 22,20) i »stvaram sve novo« govori isti Isus Mesija kroz nadahnutu Riječ.

Poput židovske pashalne večere novozavjetno euharistijsko slavlje je također spomen-čin sklapanja Saveza: na euharistijskoj gozbi spominjemo se mi kršćani novozavjetnog Saveza, koji je Krist sklopio u svojoj krvi na križu sa svim ljudima. Isusova posljednja pashalna večera — na kojoj se i on kao Židov spominjao sklapanja sz. Saveza i očekivao novi eshatološki Savez — bijaše Isusu izvrsna prilika da konačno sklopi toj novi, dugoželjkivani, eshatološki, mesijanski Savez. Isus je dapače upotrijebio gotovo isti obred i gotovo iste riječi kojima je u Starome zavjetu Mojsije sklopio Savez između Izraela i Boga Jahve. »Isus uze poslije večere čašu govoreći: Ova čaša *novi je Savez u mojoj krvi!*« (1 Kor 11,25; usp. Lk 22,20). Ove su riječi odjek onih riječi kojima je Mojsije sklopio Savez na Sinaju: »Ovo je krv Saveza koji Jahve sada s vama uspostavlja na temelju svih ovih riječi.« (Izl 24,8). I kao što su Izraelci u Starome zavjetu u pashalnom slavlju ponazočivali i posadašnjivali sklapanje Saveza tako i u euharistijskom slavlju kršćani ponazočuju i posadašnjavaju sklapanje novozavjetnog Saveza, Saveza koji je Krist sa svim ljudima u svojoj smrti na križu sklopio: na euharistijskoj gozbi svaki kršćanin biva udionikom i istinskim partnerom novozavjetnog Saveza koji Krist ovdje i sada s njime ponovo sklapa.

SAŽETAK

Svi oni elementi koje pronalazimo u starozavjetnom židovskom slavljenju pashalne večere nazočni su i u kršćanskoj euharistiji kao ispunjenje i ostvarenje. Na euharistijskom slavlju kršćani spominju i ponazočuju spasenjsko djelo Božje — oprostjenje grijeha, potpuno oslobođenje iz svih sila zla, sklapanje novog Saveza i ulaz u zajedništvo s Bogom Ocem, Sinom i Duhom Svetim. Na taj način euharistija udjeljuje spasenje svakom čovjeku koji je otvorena i iskrena srca slavi — s ljubavlju i u ljubavi. Euharistijsko slavlje ponazočuje i posadašnjuje Isusa Krista, koji nas sada vječno kod Oca zagovara. Njegova otajstvena nazočnost vezana je po njegovoj izričitoj želji uz znak euharistijskog kruha i euharistijskog vina. Blagujući kršćani taj euharistijski kruh i pijući iz euharistijskog kaleža oni se najtješnje povezuju s Kristom Isusom koji reče: »Ovo je tijelo moje« i »Ovo je čaša Novi savez u mojoj krvi!«